

- Terschelling; Schoorl, *De convexe kustboog* (delen I-IV).
- 12** Marijke Donkersloot-de Vrij, 'Scellinge', *Vijf eeuwen kartografie van Terschelling* (Utrecht 2002).
- 13** De eerste gedrukte detailkaart van Schiermonnikoog is die van L. den Berger uit 1809 (Coll. Groninger Archieven, Groningen). Zie: beeldbankgroningen.nl, kenmerk NL_GnGRA_817_02423_0001. Geraadpleegd 13.2.2019). Bijbehorende manuscriptkaart (L. den Berger en P. Overduyn, 1809) in Nationaal Archief, Den Haag, Verzameling Binnenlandse Kaarten Hingman, nummer toegang 4.VIH, inventarisnummer 3054.
- 14** Zie beeldbankgroningen.nl, kenmerk NL-GnGRA_817_1071, geraadpleegd 14.2.2019. Hierover ook: Teensma, *Historie van Schiermonnikoog*, 40.
- 15** Oost, *Dynamics*, 143-144, 150. Ook Van der Ven, *Een omstreden eiland*, 41: '...gelijk oock ten noordwesten die duijnen reede al groote schade hebben geleden, sulx die gaten in corten tijt wel sestich roeden sijn verwijdet...' (juli 1640).
- 16** R.A. Skelton (ed.), *Lucas Jansz. Waghenar. Thresoor der zeevaert. Leyden 1592* (Amsterdam 1965) 4; Johannes Knudsen en C.P. Burger jr. (ed.), *Het leeskaartboek van Wisbuy gedrukt te Antwerpen by Jan Roelants en te koop te Amsterdam by Henrick Albertsz 1566* ('s-Gravenhage 1920) 27: '...die kerck die en cont ghy nyet sien, oft ghy zijt herde [= vlak] bij't lant...'
- 17** Tresoar, inv. nr. 312, Archief heerlijkheid Schiermonnikoog, nr. 203: Inventarissen van de bezittingen van Johan Stachouwer. 1646, 1647. Vermenigvuldigingsfactor bewoners per huis, gerekend (hoog) 4,5 naar J.A. Faber, *Drie eeuwen Friesland. Economische en sociale ontwikkelingen van 1500 tot 1800* (2 delen. Leeuwarden 1973) 71. Vergl. Tresoar, inv. nr. 312, Archief heerlijkheid Schiermonnikoog, nr. 124: Lijst van ingezetenen, hun huizen, vee, schepen enz. 1737. Het gemiddelde is hier 4,65 inwoners per huis.
- 18** Groninger Archieven, L.J. Noordhoff, *Catalogus van kaarten [in het rijksarchief in Groningen]: 1. Getekende kaarten* (Groningen 1968).
- 19** Groninger Archieven, Identificatienummer NL-GnGRA_817_1071 (beeldbankgroningen.nl geraadpleegd 15.2.2019). Nadere datering bij Oost, *Dynamics*, 150, 237.
- 20** Tonko Ufkes, 'Armenzorg en traktementen (op Schiermonnikoog) rond het jaar 1600', *Schiermonnikoog Journaal* 1, nr. 1/2 (1993) 8-10. Geannoteerde versie, 3.
- 21** Groninger Archieven, Identificatienummer NL-GnGRA_817_1071 (beeldbankgroningen.nl geraadpleegd 20.5.2016). Cursivering HF.
- 22** Inspectie d.d. 24.5.2016 door de auteur HF en Dr. Albert Buursma, voor wiens beoordeling wie wij hier onze dank uitspreken (Groninger Archieven, Identificatienummer NL-GnGRA_817_1071 (beeldbankgroningen.nl geraadpleegd 15.2.2019)).
- 23** Meindert Schroor en Otto Knottnerus, *De Opstand 1568-1594*. In: M.G.J. Duijvendak e.a. (red.), *Geschiedenis van Groningen* (3 delen; Zwolle 2008-2009) II, 107-151, pp. 128-129, 138vlg., 141-145, 151; Meindert Schroor, Heroriëntatie op de Unie en op Holland. In: *ibidem*, II, 153-209, pp. 155, 158, 159, 165 vlg., 172.
- 24** Engels, M.H.H. (ed.), *Admiraliteit in Friesland - Dokkum 1599. Notulen- en resolutieboek, van het zeekantoor voor convoyen en licenten, van de hand van secretaris Johannes Saeckma* (Leeuwarden 1999). www.mpaginae.nl/Admiraliteit1599/adm99txt.htm, geraadpleegd 3.5.2019, passim, bijz. 16/27.10.1599.
- M.H.H. Engels (ed.), *Admiraliteit in Friesland - Dokkum 1601. Notulen- en resolutieboek, van het zeekantoor voor convoyen en licenten - bewaard gebleven dankzij van Beyma thoe Kingma* (Leeuwarden 2001). www.mpaginae.nl/Admiraliteit1601/adm1601s.htm, geraadpleegd 3.5.2019, passim, bijz. 21.8.1601. D.J.A. Roodhuyzen-Van Breda Vriesman, *De 'Admiraliteit in Friesland' en Harlingen*. In: *It Beaken* 77 (2015) nr. 1/2, 56-79, pp. 57, 59, 60, 61.
- 25** Herkomst Friesch Genootschap, thans Collectie Fries Museum, identificatienr. PTA588-001.
- 26** Schiermonnikoog, top., kaart 1:25.000, situatie jaren 1961-1970, 2003-2007, 2008-2010, 2011-2012, 2013-2015, 2016 (Topotijdreis: 200 jaar topografie, www.topotijdreis.nl, geraadpleegd 12.7.2019). Zie ook Oost, *Dynamics*, 153, 181, 187.
- 27** 1 landmeterstrede (-pas, -schrede) = 5 (Friese konings)voet = 5 x 0,326 m = 1,63 m. 250 treden = 407,5 m.
- 28** Lengte van de 'slenk' of 'glop' tussen zeestrand en Friese kaap 620 treden à 1,63 m = 1010,6 m. Voorts: Van der Ven, *Een omstreden eiland*, 41: '...dat aen de suijder duijnen reede het eijlandt van elxander is gescheurt ende alsoo d'gaten verwidende...' (juli 1640).
- 29** Betr. overslagen of 'washovers': Meindert Schroor, *Landschapsbiografie van het Waddengebied. Historisch-landschappelijke karakteristieken en hun ontstaan* (Amersfoort 2018) 33-34, 78 (www.overland.nl/Landschapsbiografie%20Wadden%20DEF%20print.pdf).
- 30** In 1762 werd het landverlies in deze omgeving vanaf 1717 op 'een klein uur gaans' (4 à 4,5 km) begroot; hier waren tevoren aan de buitenzijde 'twee regels groote duinen' geweest (Winkler Prins, *Geschiedenis en beschrijving*, 14).
- 31** Collectie Fries Museum, identificatienr. PTA 583-001.
- 32** Mathurin Guitet (1664/5-1745), kapitein van de Friese Admiraliteit, tevoren loods in het gebied rond Bremen en Hamburg (nl.wikipedia.org/wiki/Mathurin_Guitet, geraadpleegd 11.7.2019). Meindert Schroor, *Harlingen. Geschiedenis van de Friese havenstad* (Leeuwarden 2015) 190 (kartering Waddengebied 1708-1712). Eigen beloodsing door Harlingen vanaf 1714 op dreiging dat Enkhuizen het Amelander Gat zou gaan beloodsen (*ibidem*, 182-183). Guitet was de eerste die een zogeheten *Wad en Buytenkaart* van het Vlie tot Hamburg uitbracht.
- 33** Zie Groninger Archieven, toegang 493, Archief Families Van Bolhuis, Arkema en Van Zeeburgh 1603-1927, Nr. 53, reisverslagen no 6, pp. 1-23, p. 5. Over Ernst van Aylva (1659-1714), o.a. grietman van West-Dongeradeel, zie W.M.C. Regt, 'Aylva (Ernst van)' (3), *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek VII* (Rotterdam, Leiden, Den Haag 1927) 56 (resources. huygens.knaw.nl/retroboeken/nnbw/, geraadpleegd 11.7.2019).
- 34** Essen, Gea van. *Bouwheer en bouwmeester. Bouwkunst in Groningen, Stad en Lande (1594-1795)* (Assen 2010) 62, 66. Arnoldus Tideman was ook de tekenaar van het tweetal 'veenkoloniale' kaartboeken in opdracht van het stadsbestuur van Groningen (resp. *Caartboek van Sappemeer* 1690/91 en *Caartboek van de Pekel A* 1702, (vgl. Schroor, M., *Atlas der Stadslanden van Groningen (1724-1729)* (Groningen 1997) 16).
- 35** Tresoar, Leeuwarden, toegang 358, Fries kaartenkabinet, kaartnr. 12.900. NB. Hoort bij toegang 49, Archief Rijkswaterstaat.
- 36** Inspectie van het origineel bij Tresoar door beide auteurs op 2.3.2016.
- 37** Vrgl. ook Teensma, *Historie van Schiermonnikoog*, 122, 123; Hendrik Douwe Teensma, 'Een bestaande kaart die niet bestaat!', *'t Heer en Feer* 16 (2014) nr. 3, 75-91, pp. 80, 81, 89.
- 38** Tresoar, toegang 358, Fries kaartenkabinet, nr. 1193 (toegang 11, Arch. Gedeputeerde Staten 1814-1848, nr. 3497: bijlage P bij 'Memorie wegens den vroegeren en lateren staat der Friessche eilanden Ameland en Schiermonnikoog' door de Hoofdingenieur van de Waterstaat in Friesland d.d. 16.12.1848, nr. 1198/5. Fries kaartenkabinet, kaartnr. 4285 (toegang 11, Arch. Gedeputeerde Staten 1814-1848, nr. 712: bij het rapport daarover van de Hoofdingenieur van de Waterstaat in Friesland d.d. 15.12.1842, no. 1916/5).
- 39** Johan Jacob Seidel, oud 30 jr., * Vollenhove, opzichter bij de Waterstaat (Bron: Volkstelling 1829, adres Groote Kerkstraat, huisnr 264, Leeuwarden; bron: www.allefriezen.nl/zoeken/, geraadpleegd 5.3.2016).
- 40** Tresoar, toegang 358, Fries kaartenkabinet, nr. 1193. De andere kaart is die van Den Berger en Overduyn uit 1809 (zie noot 15).
- 41** Hiertegen Teensma, *Historie van Schiermonnikoog*, 123, 150.
- 42** Vgl. Marijke Donkersloot-de Vrij, *Nederlandse kaartmakers 1500-1900* (Utrecht 2003) passim. Bron: www.maphist.nl/Repertorium_van_Nederlandse_kartmakers.pdf, geraadpleegd 18.3.2019.
- 43** Tresoar, toegang 312, Arch. Heerlijkheid Schiermonnikoog, no 186; Teensma, *Historie van Schiermonnikoog*, 110-111, 112, 114, 117. Betr. Stachouwer: Th.S.H. Bos, 'Stachouwer. Bijdrage tot de genealogie van de heren van Schiermonnikoog', *Genealogysk Jierboekje* (1979) 55-92, pp. 77, 82.
- 44** Beschrijving door tijdgenoot o.g.v. ter plaatse opgetekende verhalen van ooggetuigen in: Winkler Prins, *Geschiedenis en beschrijving*, 11-16.
- 45** Bijv. Collectie Fries Museum, Leeuwarden, anoniem, sign. Friesch Genootschap/W. Eekhoff, Afgebeeld Friesland, Kaarten, enz., PTA588-001_01, datering ca. 1700; Tresoar, toegang 358, Fries kaartenkabinet, nrs. 758, 13212, 13213 (periode 1732-1735); Groninger Archieven, Identificatienummer NL-GnGRA_1536_6615, Coll. H. Verburgh (1757).
- 46** Tresoar, toegang 358, Fries kaartenkabinet, nrs. 758, 13212, 13213, geraadpleegd 18.3.2019.
- 47** Feenstra, H. De Schiermonnikogers families Donama en Donema. In: *Jaarboek Centraal Bureau voor Genealogie en het Iconografisch Bureau* 41 (1987) 208-228, p. 211, 220.
- 48** Over deze kaart: Martha Kist, *Echtheidsonderzoek naar de Kaperskaart*. In: *'t Heer en Feer* 17 (2015) nr. 3, 74-77, bijz. p. 77. W.H. Keikes, *Verleden van Friesland's Noordoosten* (Dokkum 1968) 31.
- 49** Bijv. op de kaart van ca. 1730 'Het oude gat' met aanwezig betonning; de kaart gedateerd 1732 vermeldt 't oude noordwester gat daar te vooren tonnen in lagen' (cursivering HF. Tresoar, toegang 358, Fries kaartenkabinet, nrs. 758, 13212). Hiertegen de datering 1735 van Tresoar (Tresoar, toegang 358, Fries kaartenkabinet, nrs. 758, geraadpleegd 2.4.2019).
- 50** E op de kaart van 1769: 'Oosterburen en kerkhof' (Tresoar, Leeuwarden, toegang 358, Fries kaartenkabinet, kaartnr. 12.900; <http://www.hisgis.nl>, Fryslân, kaart kadaster 1832, geraadpleegd 18.3.2019).
- 51** Tresoar, toegang 358, Fries kaartenkabinet, nr. 1193.